

Kitap Tanıtımı/Book Review

Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır*

Erdem Akın**

Anadolu ve Balkan Aleviliğinin Horasan ile tarihî bağıını vurgulayan ocaklı dede ve talip topluluklarının bu tarihselliği özetleyecek şekilde ifade ettikleri “Horasan’dan gelmişiz” sözü ve bunun Diyarbakır merkezli Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Alevi topluluklarına yansımaları, Dr. Bülent Akın’ın söz konusu bu eserinde geçerliliğinin bilimsel olarak ortaya konulması gereken bir problem olarak ele alınmıştır. 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya’dan Anadolu’ya doğru başlayan Türkmen (Oğuz) göçlerinin sözlü gelenekte yaşayan en net ifadesi olan bu söz, aynı zamanda saha, arşiv ve literatür çalışmalarıyla uzun soluklu bir araştırma sürecinin başlangıcının önemli bir etkeni olmuştur.

Dr. Bülent Akın’ın 2020 yılında kaleme aldığı “Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail’in Anayurdu Diyarbakır” adlı çalışma, TÜBİTAK’ın desteğiyle geniş bir sahada yürüttüğü araştırmanın kitap haline getirilmesiyle oluşmuştur. Esasında Akın’ın Diyarbakır yöresi Aleviliğinin tarihî, edebî ve kültürel birikimini ortaya koymak amacıyla yürüttüğü akademik çalışmalar, 2007 yılına kadar uzanmaktadır. Araştırmacı, söz konusu çalışmaya kadar irili ufaklı birçok akademik çalışmayla Diyarbakır yöresi özelinde Alevi inanç sistemini farklı yönleriyle ele almıştır. Tanıtımımıza konu olan eser ise bireysel çabalarla sınırlı bir alanda yürütülen çalışmalardan oluşan mevcut literatüre, temelde halkbilimi yöntem ve teknikleri olmak üzere disiplinlerarası bütüncül bir bakış açısı ve on yıla yakın, uzun sayılabilecek bir sürede gerçekleştirilmesinden dolayı önemli bir katkı olarak durmaktadır.

Çalışma Giriş kısmı dışında dört bölümden oluşmaktadır. “Boydan Ocağa Uzanan Tarihî

* Bülent Akın. İstanbul: Kitabevi, 2020. ISBN: 978-605-7819-63-5, 595 sayfa.

** Bu kitap tanıtım yazısı, Arş. Gör. Erdem Akın tarafından yazılmıştır (Siirt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, erdemakin19@gmail.com). CC BY

Süreçte Alevilik ve Ocaklar: Adlandırma, Ocak Sistemi ve Yolun Dili” adlı I. Bölümde (s. 11-112) Alevilikle ilgili birçok kavram ve terim ele alınmış, Alevi sözcüğünün tarihsel gelişimi ve “ocak” kavramı üzerinde özellikle durulmuştur. Alevilikle ilgili kavram ve terimlerin geleneksel bağlamına uygun bir biçimde anlaşılması için ezoterik bir yapı sergileyen Alevi inanç sistemine içeriden bir bakışı (emik) ifade eden “Yolun Dili” kavramı yazar tarafından tercih edilmiştir. Yolun kendine özgü bir dili olduğunun altı özellikle çizilmiş, bu emik bakış açısının yanı sıra akademik (etik) bir bakış açısıyla da bütünlük sağlanmıştır. Alevi ve ocak kavramlarının daha önceki kaynaklarda 18. ve 19. yüzyıldan sonra kullanıldığı yer olsa da yazar, ayrıntılı bir literatür ve arşiv taraması ile 15. yüzyıldan itibaren bu iki kavramın günümüz Aleviliği ve Kızılbaşlığı içerisindeki anlamıyla kullanıldığını gerek tarihî kaynaklardan gerekse Alevi-Bektaşî şairlerinin cönk ve divanları üzerinden hareketle ispat etmektedir. Ayrıca “Kızılbaşlık”, “Bektaşilik”, “Alevilik” ve “Ocak” kavramları açıklanmadan önce Kalenderi, Haydari, Işık, Abdal, Torlak vb. gibi heterodoks derviş topluluklarını yansıtan adlandırmaların Alevi inanç sistemi bağlamında ve Alevilikle ilişkili olarak izah edilmesi konunun gerek tarihî gerekse kültürel bakımdan sağlam bir zemine oturtulmasını sağlamaktadır. Bu çerçevede ele alınan ve incelenen hususlar 16. yüzyıl ve öncesi heterodoks Türkmen (Oğuz) topluluklarının inançsal yapısına ışık tutacak niteliktedir.

“Diyarbakır Yöresinde Yerleşik Türkmenler (Oğuzlar) ve Alevi Ocaklarının Tarihine Genel Bir Bakış” başlıklı II. Bölümde (s. 113-226) 16. yüzyılda Diyarbakır yöresinde gerek Şah İsmail Hatayî’nin etrafında toplanan aşiretlerin inançsal geçmişi ve durumu gerek yöredeki Türkmen Alevi varlığı, tarihî belgelerle göz önüne serilmiştir. Yöredeki ocakların tamamı hakkında teferruatlı bilgiler, şahsî arşivlerde bulunan şecerenâme, icâzetnâme, erkân defteri, cönklerle desteklenerek ve sözlü kaynaklardan da yararlanılarak sözlü tarih-halkbilimi ilişkisi çerçevesinde ortaya konulmuştur. Burada şahsî arşivlerde bulunan şecerenâme, icâzetnâme, erkân defteri ve cönklere yer verilmesi, yazarın klasik yaklaşımların dışına çıkarak çok yönlü bir çalışma gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Bu bölümde üzerinde durulan diğer bir konu ise Güneydoğu’daki Alevi varlığının 16. yüzyılda çok daha fazla olduğudur. Bu çerçevede 16. yüzyıla ait tahrir defterleri okumaları üzerinden yer verilen yöredeki köy adları, şahıs adları ve viran duruma düşen köylerin tespitinin yanında bilhassa 1518 yılına ait tahrir defteri kayıtlarından yola çıkarak Osmanlı Devleti tarafından bölgedeki Alevi nüfusundan “Surh-seran/Kızılbaşlar Vergisi” adı altında vergi alındığı tespiti bu yüzyıldaki Türkmen Alevi nüfusunun yöredeki yoğunluğunu gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Söz konusu bu meseleler, kitabın tarih bağlamındaki özgün tespitlerini oluşturmaktadır. Ayrıca günümüze kadar gün yüzüne çıkarılmamış olan Diyarbakır merkezli Alevi ocak şecerenâmelerinin literatüre kazandırılması kitabın tarihî yönünü gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla söz konusu eserle, Diyarbakır’ın yanı sıra Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin tamamının Türkmenler ve Alevilik yönünden önemi ortaya konulmaktadır.

“Diyarbakır Yöresi Alevi Ocaklarında Dinî Hayat ve Ritüeller” başlığıyla III. Bölümde (s. 227-445) Alevi cem ritüelleri ve bu ritüellerin şekillendirdiği dinî hayat üzerinde durulmaktadır. Kitabın en hacimli ve nispeten daha önemli olan bu bölümünde iki husus dikkat

çekmektedir. Birincisi yazarın sunmuş olduğu sınıflandırma önerisidir. Bu sınıflandırmanın özgün nitelikler sergilemesi alanyazına taksonomik açıdan yeni bir soluk getirmektedir. Ayrıca literatür taramalarında görüldüğü kadarıyla, şu ana kadar makale, tez ve kitap boyutundaki çeşitli akademik çalışmalarda, söz konusu sınıflandırma önerisinin kullanılması alanyazında kabul gördüğünü göstermektedir. İkinci husus ise yörede yok olmuş veya yok olmaya yüz tutmuş ritüellerin tespit edilip literatüre kazandırılmasıdır. Yazar ritüellerinden tespitinde hem sözlü kaynaklardan hem de yazılı kaynaklardan yararlanmıştır. Bu noktada cönklerin yanı sıra ocak dedelerinin şahsî arşivlerinde bulunan erkân defterlerinden ve resmi arşivlerden de yararlanmış olması çalışmanın bilimselliğini arttırması yönünden dikkate değerdir. Ayrıca bu bölümde zengin bir görsel arşive yer verilmesi, alan dışı okumalarda dahi ritüellerin daha anlaşılabilir olmasını sağlamıştır.

IV. Bölümde (s. 447-488) “Cem Ritüellerinin Yapısal ve İşlevsel Analizi” başlığı altında yapısal ve işlevsel çözümlemelere yer verilmiştir. Söz konusu yapısal şema ile Alevi cem ritüellerinin yapısı, Diyarbakır Alevileri örneğinde ilk defa inceleme ve çözümleme konusu yapılmıştır. İlk olması hasebiyle alanyazına kazandırılan söz konusu yapısal inceleme, daha sonra yapılacak yapı merkezli incelemelere örneklem teşkil etmektedir. Alevi cem ritüellerinin daha önce yapısal bir çözümlemeye tabi tutulmamış olması sebebiyle kaynaklanan literatür eksikliğini yazar, bu bölümle gidermiş gözükmektedir.

Yapısal incelemenin yanı sıra bu bölümde dedelik, zâkirlik ve rehberlik kurumlarının işlevleri ele alınmıştır. Geleneksel işlev incelemelerinden farklı olarak yazar, işlevsel çözümleri yapısal incemeler üzerine kurgulamıştır. Dedelik, zâkirlik ve rehberlik kurumları incelemeye konu edinilirken kültürel değişim süreçlerinde dahi cem ritüelinin olmazsa olmaz bu üst kurumlarının yaşadığı; dahası musahiplik, düşkünlük gibi kurumların sona ermesine rağmen söz konusu kurumların günümüzde de yapısını koruduğu vurgulanmıştır. Sınıflandırmaların ağırlıkta olduğu bölüm, her bir unsurun çözümlenip saha malzemeleri ışığında değerlendirilmesiyle tamamlanmıştır. Dolayısıyla işlevsel ve yapısal çözümler sonucunda bölgedeki ritüel yapısı genel hatlarıyla ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak tanıtımı yapılan eser, özellikle yöredeki Alevi inanç kültürünün sınırlarının çizilmesinde ve tarihî sürecinin ortaya konulmasında dikkatleri üzerine çekmektedir. Alevilikle ilgili kavram ve terimlere emik bir yaklaşımın sergilenmesi, resmî ve şahsî arşivlere erişilmesi, yeni sınıflandırma önerisi ve yapısal bir şema ortaya konulması eserin nitelikli ve özgün yanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın zengin bir görsel arşivle desteklenmesi bilimsel ve objektif zeminin ifadesidir. Eser, kuramsal çerçevede Alevilik literatürü için önemli bir yayın olarak karşımızda durmakta, ayrıca geniş saha çalışması ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Alevi inanç profilinin ortaya konulması adına lokal seviyede yürütülecek yeni çalışmalara kapı aralamaktadır. Dolayısıyla eserin, yenilikçi bakış açısı ve alan açıcı yönüyle başta Alevilik ve Bektaşilik kültürü olmak üzere Türk dili ve edebiyatı, halkbilimi, ilahiyat, tarih ve sosyoloji bölümü öğrencileri ve araştırmacıları için önemli bir kaynak olduğu görülmektedir.